

доведень, порівнюючи погляди, різні підходи, показує спосіб розв'язання поставленого завдання. Студенти стають співучасниками наукового пошуку.

• Частково-пошуковий, або евристичний метод. Його суть – в організації активного пошуку розв'язання наданих викладачем (чи самостійно сформульованих) пізнавальних завдань або під керівництвом викладача, або на основі евристичних програм і вказівок. Процес мислення набуває продуктивного характеру, його поетапно скеровує й контролює викладач або самі студенти на основі роботи з періодичною літературою та з навчальними посібниками. Такий метод, одним з різновидів якого є евристична бесіда, – перевірений спосіб активізації мислення, спонукування до пізнання.

• Робота з першоджерелами. Після аналізу матеріалу, постановки проблем і завдань та короткого усного або письмового інструктажу, студенти самостійно вивчають літературу, джерела, аналізують, порівнюють та роблять висновки. Ініціатива, самостійність, творчий пошук виявляються в дослідницькій діяльності найповніше.

Варто зазначити, що в іноземній практиці науковці наголошують на необхідності під час викладання правових дисциплін застосовувати методи, які спонукають студентів до дії, пробуджують інтерес звернутися до законодавства і перевірити власну позицію, і які водночас активно готують до майбутньої суспільної діяльності.

Таким чином, сукупність прийомів та способів пізнання, методик викладання, які використовуються в процесі навчання, зокрема правових дисциплін, з одного боку значно розвивають і вдосконалюють сам процес навчання, а з іншого – сприяють вдосконаленню, систематизації знань студентів з правових дисциплін, активізують діяльність студентів щодо обробки, аналізу, оцінки правової інформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Артикуца Н.В. Інноваційні методи викладання дисциплін у вищій юридичній освіті. Інноваційні технології у вищій юридичній освіті Київ: Стисло, 2005. С.3-25.
2. Бондар С. П., Момот Л. Л., Головка Н. І. Перспективні педагогічні технології в шкільній освіті. Рівне, 2003. С. 197.
3. Головка Н. І. Методика викладання правознавства: навч. посіб. Київ: ДП «Видавничий дім «Персонал», 2017. 202 с.
4. Гольмстен А. Х. Опыт методики законовещения как предмета преподавания в средние школы. СПб., 1909. 108 с.
5. Есипов В. В. О преподавании права. — Варшава: Типография Варшавского учебного округа, Краковское предместье. 1901. № 3. 34 с.
6. Пирогов Н.И. Сочинения: в 2-х томах. Киев: Пироговское т-во, 1910. Т. 1 962 с.
7. Редькин П. Какое общее образование требуется от русского правоведа? Речь произнесенная на торжественном собрании Императорского Московского университета. Москва: Университетская типография, 1846. 60 с.

УДК 141:37.014

Гумен Світлана,
*викладач вищої категорії, старший викладач,
голова циклової комісії суспільних дисциплін,
Сумський будівельний коледж,
м. Суми, Україна*

ОСОБЛИВОСТІ ЗМІСТУ І МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ ПРЕДМЕТУ «ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА» В ЗАКЛАДАХ ОСВІТИ

У статті визначено деякі особливості змісту і методики викладання предмету «Громадянська освіта» в освітніх закладах фахової передвищої освіти.

Визначено зв'язок даного курсу з найактуальнішими питаннями життя сучасного українського суспільства, формування громадянської компетентності учнівської та студентської молоді, набуття навичок критичного мислення та комунікативних умінь. Загальними дидактичними принципами навчання громадянській освіті автор вважає орієнтацію на громадянські та національні цінності, інтегрованість змісту та інтерактивний характер навчання.

Ключові слова: *громадянська освіта, зміст, методика, громадянська компетентність, критичне мислення, цінності, інтеграція, інтерактивне навчання.*

Humen S.PH. Special Aspects of the Content and Methods of Teaching the Subject “Civic Education” in Educational Institutions. *The article deals with some peculiarities of the content and methods of teaching the subject “Civic Education” in educational institutions of professional pre-higher education.*

The article defines the connection of this course with the most vital issues of modern Ukrainian society, the formation of civic competence of pupils and students, the acquisition of critical thinking and communication skills.

The author consider focus on civic and national values, content integration and interactive nature of learning to be general didactic principles of teaching.

Key words: *civic education, content, method, civic competence, critical thinking, values, integration, interactive learning.*

Постановка проблеми. Глобальне поширення демократії стало відповіддю на історичні виклики принципово нової ситуації, що склалась у світі на порозі ХХІ ст., основу якої становить безпрецедентний розвиток постіндустріального суспільства та гуманітарних технологій. Постіндустріальне суспільство потребує відповідної форми політичної організації, яка б забезпечувала умови для розкриття творчих можливостей людини та потенціалу нових технологій, що можливо лише за умов вільного, демократичного суспільства, яке сповідує максимум «вільна людина – розвинене громадянське суспільство – сильна держава».

Основою демократичного ладу є людина, спроможна розкрити його потенціал, для якої демократія є природним середовищем задоволення особистих та суспільних інтересів. Саме за демократії розквітає громадянське суспільство – сфера самовиявлення вільних індивідів та їх добровільно сформованих асоціацій, для якої властиві горизонтальні, не санкціоновані державою зв'язки між громадянами, що мають справді колективний характер. Сучасна демократія вимагає від особи не лише політичної активності, а й усвідомлення нею власної ролі і значення в житті суспільства, а також дії у відповідності до власних переконань і цінностей.

В Україні вже тривалий час відбуваються суперечливі та складні трансформаційні процеси в економіці, політиці та національній самосвідомості. В процесі демократизації наша країна пододала певний відтинок шляху і перебуває на етапі становлення політичних інститутів демократії. Проте конституційне закріплення основних інститутів та принципів демократії – лише один з кроків на шляху демократизації. Україні вкрай необхідна консолідація демократії, тобто становлення і відтворення демократичної політичної практики, моделей та зразків поведінки, характерних для демократичної політичної культури, подальше формування та удосконалення різноманітних демократичних структур, звання людей до життя в умовах демократії.

Громадянська освіта як важливий чинник соціалізації особистості у демократичному (перехідному) суспільстві має полягати у культивуванні цінностей прав, свобод і гідності людини, розвитку вмінь особистості захищати власні права від зазіхань на них інших людей чи влади, формуванні громадянської компетентності учня та студента, його прихильності до демократії, критичного мислення, мотивуванні його до участі у розв'язанні проблем суспільного життя. А отже, знання, вміння та навички, необхідні людині для поінформованої та свідомої участі в соціальному і громадському житті, виконання обов'язків й реалізації прав громадянина, вимагають їх системного послідовного формування, причому насамперед засобами окремого предмета – громадянської освіти, а також й інших предметів як-от правознавство, історія, географія та ін.

Ці об'єктивні потреби відобразились як у новітніх освітніх документах – Законі України «Про освіту» та основах стандартів освіти Нової української школи, так і в запровадженні з 2018–2019 навчального року в школах нового інтегрованого курсу «Громадянська освіта» (10 клас, рівень стандарту). Програмовими завданнями його є «забезпечення цілеспрямованої підготовки старшокласників до функціонування у системі суспільних відносин поліваріантного світу, глобалізації, соціальної взаємодії та активної відповідальної участі в суспільній діяльності» [2, с. 2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідеї громадянської освіти і виховання завжди були актуальними у вітчизняній педагогічній думці.

Вагомий внесок в обґрунтування актуальних проблем громадянського виховання молоді, формування у неї національної самосвідомості, у висвітлення сутності громадянськості, психолого-педагогічних та народознавчих основ її формування вносять науково-теоретичні і практичні дослідження С. Русової, Г. Ващенко [4], В. Сухомлинського [12], В. Андрущенко, Р. Арцишевського, М. Боришевського, М. Задержіної, І. Зязюна, П. Ігнатенка, О. Киричука, Н. Косаревої, В. Кременя, Л. Крицької, Т. Ладиченко [3], В. Оржеховської, В. Поплужного, А. Сиротенка, О. Сухомлинської [11], Г. Філіпчука, К. Чорної, О. Пометун [7,8,9], Т. Ремех [9] та ін.

Григорій Ващенко, видатний український педагог, у книзі «Виховний ідеал» звертає увагу на громадянське виховання, зазначаючи, що «зі свого боку школа мусить більше уваги звертати на громадське виховання молоді. Не досить озброїти учнів знаннями, навіть знаннями з історії нашого народу, не досить патріотичного виховання і лише через лекції. Крім слова, потрібне ще й діло. Учні мають привчатися ретельно виховувати свої громадські обов'язки й відповідати за них перед шкільною громадою і педагогами... Школа мусить стати для них маленькою батьківщиною, яку вони люблять і чесно якої вони дорожать, яку вони разом з педагогами розбудовують... Життя учнів у школі має бути найповнішим, задовольняючи, по змозі, всі здорові потреби їх, при чому учні мають бути не лише споживачами, а й продуцентами» [4, с. 175].

Класик української педагогіки Василь Сухомлинський, одним із перших за радянських часів, звернувся до громадянського виховання як до головної педагогічної проблеми, визначивши «підлітковий вік як особливо

важливий для формування громадянина» і твердив, що «риси громадянина виховуються безліччю впливів педагогічного характеру й некерованими соціальними впливами» [12, с. 213].

Педагог зауважував, що «задовго до повноліття наш підліток має жити громадянськими думками й сприйманнями», а «справжнє громадянське виховання у процесі навчання починається там, де думка надихає, пробуджує й утверджує прагнення до морального ідеалу» [12, с. 34, с. 58].

У всьому світі громадянська освіта молодого покоління є предметом інтересу державних структур, громадських діячів і організацій національного та міжнародного масштабу, фахівців у галузі освіти. CIVED (міжнародна програма досліджень в області громадянської освіти із 1971 року проводила свої дослідження в області громадянської освіти в більш ніж у 20-ти країнах світу. У 70-ті роки XX століття громадянська освіта передбачала насамперед громадянсько-научні знання, визнання демократичних цінностей, підтримку національних урядів та місцевих органів влади. Із кінця XX – початку XXI ст. метою громадянської освіти став розвиток цивільних компетенцій. Критерії, запропоновані CIVED для оцінювання цивільних компетенцій, включають:

- 1) знання і вміння;
- 2) основні поняття;
- 3) відносини;
- 4) політичну активність;
- 5) громадянську активність.

Модефіковано підходять до визначень і трактувань громадянської освіти вітчизняні дослідники. Вони вважають, що у сучасних умовах громадянська освіта має на меті підготовку підростаючого покоління до активної участі в житті демократичного суспільства й розвитку демократичної культури. Громадяни від народження мають вчитися бути повноцінними громадянами за приналежністю тієї держави, членами суспільства якої вони є: вільними, активними, дієвими і творчими, критично мислити, знати і реалізувати свої права й обов'язки, вміти працювати в колективі, вести діалог та переговори, шукати компроміси тощо [7, С. 18].

Мета статті. Визначити деякі особливості змісту і методики викладання «Громадянської освіти» в освітніх закладах України, обґрунтувати особливості та методичні умови формування громадянських компетентностей, як складових Нової української школи.

Визначення невирішених раніше питань загальної проблеми. Важливими етапами на шляху українського суспільства до демократичної консолідації є виховання толерантності, поваги до прав людини, вміння долати стереотипи, знаходити компроміс. Необхідно, щоб громадяни знали свої права і обов'язки, були впевнені, що можуть впливати на зміни в суспільстві, дотримувались закону, мислили критично і незалежно.

Громадянська освіта – це вимога часу, тому розвиток та вдосконалення її системи є актуальним завданням для всіх демократичних країн. Багатий досвід громадянської освіти накопичено в умовах зрілих демократій Великої Британії, США, Канади, Франції, Італії, Нідерландів та інших, де створено різноманітні підручники, розроблено навчальні курси, діють науково-методичні центри, налагоджено відповідну підготовку та перепідготовку вчителів. Значних зусиль щодо розвитку освіти для демократії докладають і посткомуністичні країни: Польща, Румунія, Латвія, Росія [3, с. 10].

Традиційна модель освіти не може забезпечити освіту й виховання дійсно активних, поінформованих та відповідальних громадян, яких потребує сучасне демократичне суспільство. Необхідним є впровадження таких моделей навчання, які б не лише готували учнів та студентів до майбутнього життя, а й залучали їх під час навчання до розв'язання певних проблем суспільства і насамперед громади, одночасно забезпечуючи їх необхідними знаннями і практичними навичками. Навчання учнів і студентів громадянству повинно базуватися як на розумінні ними актуальних проблем життя українського суспільства і громадян, критичному мисленні та набутті навичок компетентного громадянина, так і передбачати опанування ними відповідних знань, спільну роботу і партнерство з однокласниками, вчителями та викладачами, членами громади [8].

Лише активний учень стає активним громадянином. Отже, зрозуміло, що лише за умов навчання в демократичній атмосфері, занурення в дискусії і самостійні дослідження, долучення до виконання соціально значимих проєктів, учні опановують основні навички активної, свідомої, осмисленої участі в житті як власної держави, так і світу, для якого характерні глобалізація, взаємозалежність, людське різноманіття й надшвидкі суспільні зміни [8].

Виклад основного матеріалу. Як освітній предмет громадянська освіта з'явилося в Україні на початку 2000-го року. Розробка першої Концепції громадянської освіти (виховання) особистості в умовах розвитку української державності здійснювалася на виконання завдань *«по розробці концепції громадянського виховання як процесу оволодіння особистістю системою національних і загальнолюдських цінностей, формування патріотизму, відповідальності за долю нації, держави, розвитку психологічної готовності та практичної здатності людини служити інтересам держави, вносити власний вклад у реалізацію національної ідеї»*, зазначених у Національній програмі патріотичного виховання населення, формування здорового способу життя, розвитку духовності та зміцнення моральних засад суспільства, прийнятій в 1999 р. [1, с. 1].

Відповідальність за розробку Концепції була покладена на Академію педагогічних наук, яка представила її у 2000 р. Відповідно Концепції, поняття громадянської освіти розумілось як «виховання», що стосується

суспільної та приватної сфери, а саме як процес формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що надає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично, юридично дієздатною та захищеною. Воно покликане виховувати особистість чутливою до свого оточення, долучати її до суспільного життя, в якому права людини виступають визначальними [1, с. 1].

Підхід Академії педагогічних наук розділив поняття громадянської освіти як виховання та громадянської освіти як «формальної освіти», орієнтованої на отримання знань та вмінь, пов'язаних з правами та обов'язками людини/громадянина: *«Громадянська освіта – це навчання людей тому, як жити за умов сучасної держави, як дотримуватись її законів, але водночас і не дозволяти владі порушувати їхні права, домагатися від неї здійснення їхніх правомірних потреб, як бути громадянином демократичного суспільства»* [1, с. 1].

Подальший розвиток концепцій і підходів в громадянській освіті відбувався завдяки першим великим проектам з громадянської освіти, які співфінансувались міжнародними донорами, такими як: Демократична освіта, українсько-канадський проект Університету Квінз, Онтаріо; Українська мережа громадянської освіти – UCEN, заснована IREX; «Освіта для демократії в Україні» в рамках Трансатлантичної програми підтримки громадянського суспільства в Україні.

Ці проекти стали основою для включення питання громадянського виховання до шкільних програм, а також до програм неформальної освіти та освіти для дорослих. Тим не менш, в результаті цього громадянське виховання так і не було включене у правові рамки освітньої політики. Пілотні програми отримали визнання завдяки схваленню на рівні міністерств. Програми та навчальні посібники були рекомендовані як «факультативний предмет». Пілотні програми співвідносили громадянську освіту з навчанням демократії, політичної культури, практичним застосуванням теоретичних навичок тощо, включаючи компетентнісний підхід.

У 2012 р. для схвалення було запропоновано нову Концепцію громадянської освіти та виховання. Вона містила такі самі визначення, як і концепція 2000 р., яка посилялась на патріотизм, мораль і духовний розвиток з одного боку, і на демократію, права людини та обов'язки з іншого боку. Крім того, вона містила твердження про те, що освіта має фокусуватись на духовному і моральному розвитку. З іншого боку, в деяких розділах визнавалась необхідність компетентнісного підходу та навчання, спрямованого на особистість, з наголосом на вміння та навички. Громадянське виховання було визнане наскрізною дисципліною, що повинна охоплювати викладання на уроках, позакласні заходи, демократичну організацію шкільного життя та передбачати міждисциплінарний підхід. Проект самої концепції був створений на основі різних текстів і тому містив багато суперечливих і неузгоджених визначень.

З іншого боку, концепція Нової української школи (НУШ) посиляється на наскрізні соціальні та громадянські компетентності, які має забезпечувати система освіти. Соціальна та громадянська компетентності визначаються як: *усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі. Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів. Повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціо-культурного різноманіття* [5]. Загалом, нове «реформоване» розуміння є як інтегральним компетентнісним підходом до освіти, що не містить чіткого розмежування між освітою та вихованням.

Новий Закон про освіту, прийнятий у вересні 2017 р., визначає, що держава зобов'язана *створити умови для здобуття громадянської освіти, спрямованої на формування компетентностей, пов'язаних з реалізацією особою своїх прав і обов'язків як члена суспільства, усвідомленням цінностей громадянського (вільного демократичного) суспільства, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина. Верховенство права, свобода та громадянська/демократична політична культура - це одні з основних принципів освіти в Україні.* Даний Закон визначає 12 ключових компетентностей, що відповідають меті та принципам освіти, і додатково наскрізну компетентність, пов'язану з критичним мисленням. Громадянські та соціальні компетентності визначаються як ті, що пов'язані з *ідеями демократії, справедливості, рівності, прав людини, добробуту та здорового способу життя, з усвідомленням рівних прав і можливостей* [1, с. 3].

Окрім того, підхід до громадянської освіти представлений у Національній стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства на 2016-2020 рр. Стратегічні завдання передбачають заходи щодо покращення громадянської освіти, зосереджуючись на захисті прав та вираженні інтересів громадян через демократії участі. Згідно з цією стратегією, на Міністерство освіти і науки покладено відповідальність за узагальнення досвіду та розробку нової концепції і програми громадянської освіти [1, с. 3].

Особливо важливим є акцентування уваги на становленні громадянських цінностей молоді в сучасному глобальному світі, що характеризується різким посиленням взаємопроникнення культур. Головною проблемою в ситуації, що склалася є те, що в нашій країні відносно недавно відбулася різка зміна ціннісної парадигми суспільного розвитку, яка призвела до посилення соціальної ентропії і дефіциту суспільної згоди з ключових питань і ціннісним орієнтирам подальшого розвитку. У контексті трансформації ціннісних орієнтирів значно зростає роль освіти в громадянському становленні молодого покоління українців.

Громадянська освіта виховує активного громадянина своєї держави, людину національно свідому, яка поєднує в собі здобутки національної культури із загальнолюдськими. Щоб забезпечити таку мету

громадянського виховання, школа має готувати підростаюче покоління до життя в громадянському суспільстві. Шкільні предмети гуманітарного циклу, такі як українська мова та література, історія, географія України, музика, образотворче мистецтво, недостатньо відображають проблеми громадянського навчання й виховання, сучасний рівень громадянської освіти, новий її зміст із пріоритетом загальнолюдських цінностей, що ґрунтується на національній основі. І тому реалізація завдань громадянської освіти потребує введення нових дисциплін і створення нового покоління підручників та навчально-методичних посібників із них. Забезпечити цілісний зміст громадянської освіти можуть такі курси середньої школи: «Основи правознавства», «Основи політології», «Основи економічних знань», «Соціологія» та «Громадянська освіта» як завершальний предмет суспільствознавчого циклу [3, с. 11].

Із 2018-2019 навчального року в закладах загальної середньої освіти старшої школи до інваріантної складової Типових навчальних планів запроваджено інтегрований курс «Громадянська освіта».

У навчанні нового предмета учні старших класів та перших курсів закладів фахової передвищої освіти мають усвідомити сутність відносин з іншими людьми, оточенням, суспільними інституціями та навколишнім середовищем, сформувати вміння оцінки проблем та винесення продуманих оціночних суджень, продуктивного розв'язання соціальних питань та ухвалення обґрунтованих рішень. Саме це є основою відповідальної участі громадян у житті суспільства на місцевому, національному та глобальному рівнях. Уміння і навички, що розвивають критичне мислення, сприяють розвитку емоційного інтелекту учнів і студентів, про соціальні навички, навички міжособистісної взаємодії й інформаційна грамотність, значиміші й корисніші саме в контексті громадянської освіти. Запровадження в громадянську освіту технології розвитку критичного мислення також готує учнів і студентів як активних та відповідальних громадян ХХІ століття [8, с. 5].

В основу вивчення курсу покладено Глобальні цілі ООН, Декларацію ООН з освіти та виховання в області прав людини, Хартію Ради Європи з освіти для демократичного громадянства й освіти з прав людини, Практичні пропозиції щодо розвитку компетентностей для демократичного громадянства в новій українській школі, Керівні принципи ОБСЄ щодо освіти в галузі прав людини для системи середньої школи, що передбачає консенсус між національним і загальноєвропейським змістом громадянської освіти.

Згідно з навчальною програмою з громадянської освіти, затвердженої МОН України, зміст громадянської освіти визначається як суспільними потребами, вимогами соціальних і державних інституцій, так і інтересами особистості, її ставленням до суспільних проблем і готовністю брати участь у їхньому розв'язанні [2, с. 1].

Програмова мета громадянської освіти – це «формування громадянської компетентності учнівської молоді, що забезпечує її активну громадянську позицію, здатність відповідально реалізовувати свої права та обов'язки в конкретній ситуації, налагоджувати соціальне партнерство у розв'язанні суспільних проблем» [2, с. 2].

Навчання громадянській освіті має бути компетентнісно орієнтованим, смислоутворюючим, ціннісно-орієнтованим, інтегрованим та інтерактивним. Ці характеристики змісту громадянської освіти та навчального процесу мають стати фундаментом, що забезпечить реальне досягнення планованих програмою результатів навчання: формування знань, умінь і навичок, цінностей і моделей поведінки учнів як членів громадянського суспільства, громадян української держави у глобалізованому світі [9, с. 9].

Завдання громадянської освіти:

- 1) формувати громадянську (державну), національну та культурну ідентичність; сприяти плеканню української мови, збереженню духовності та моральності українського народу;
- 2) формувати розуміння і повагу до прав та свобод людини, здатність їх захищати;
- 3) формувати та розвивати громадянську відповідальність за суспільно-політичні процеси, навички демократичної участі та управління державою;
- 4) формувати і розвивати критичне мислення та медіа грамотність, вчити їх практичному застосуванню;
- 5) впроваджувати ідеї інклюзії та соціального включення;
- 6) формувати активну життєву позицію, здатність поширювати і застосовувати практики громадських ініціатив та волонтерства [6, с. 4].

Громадянська освіта ґрунтується на тих загальнопедагогічних і дидактичних принципах, що й освіта загалом, однак найбільш значущими для неї на нинішньому етапі є:

- *принцип гуманізму* - пріоритетність ідеї прав і свобод людини і творчий розвиток; виховання людської гідності, поваги до приватності, розуміння значущості особистісної автономності, співвіднесення освітніх вимог із можливостями та природними задатками особистості;

- *принцип демократичності* - виховання духу соціальної солідарності, справедливості; вміння конструктивно взаємодіяти із суспільством і брати участь у прийнятті рішень; передбачає діалогічний характер освіти, суб'єктно-суб'єктні відносини між педагогами та учнями, атмосферу взаємоповаги й довіри в шкільному колективі, учнівське самоврядування, відкритість і зв'язок школи з іншими учасниками процесу соціалізації (сім'єю, дитячими й молодіжними громадськими організаціями, ЗМІ, церквою тощо);

- *принцип зв'язку із практичною діяльністю* - пріоритетність для системи громадянської освіти навчання й виховання умінь і дій; зорієнтованість учнів на навички соціальної взаємодії, вміння самостійно аналізувати

різні ситуації, передусім у своєму життєвому середовищі, самостійно приймати відповідальні рішення і діяти у правовому полі;

- *принцип зорієнтованості на позитивні соціальні дії* спрямованість громадянської освіти на соціальні очікування учнів; набуття позитивного досвіду соціальних дій; формування позитивного іміджу компетентної громадянськості;

- *принцип наступності і неперервності* - поетапне, відповідно до вікових особливостей, розширення інформаційного, виховного, інструментального (практичного) обсягу системи освіти для демократії, що бере початок у дошкільному вихованні, охоплює всі етапи середньої, вищої, професійної освіти, а також освіту для дорослих; виховання потреби набувати навичок громадянськості протягом усього життя;

- *принцип міждисциплінарності* — навчання і виховання громадянськості у процесі опанування різних навчальних дисциплін; узгодження змісту навчальних програм із метою та завданнями громадянської освіти;

- *принцип культуровідповідності* — врахування в змісті громадянської освіти етнонаціонального, регіонального культурного і звичаєвого контексту; зв'язок шкільного колективу з місцевою громадою, участь у спільних із нею соціальних, культурних, природозахисних акціях;

- *принцип полікультурності* — наповненість громадянської освіти ідеєю універсальності прав людини, а також ідеєю етнокультурного розмаїття доквілля, України, Європи, світу, правової рівності національних культур; виховання особистості на засадах міжетнічної толерантності, поваги до представників інших культур, передусім у життєвому середовищі учнів; практична реалізація прав українців та представників інших етнічних спільнот на розвиток і збереження своєї мови, культурної самобутності в контексті формування української політичної нації;

- *принцип плюралізму* - виховання поваги до засад політичної, ідеологічної, етнонаціональної й расової багатоманітності, толерантного ставлення до різних світоглядних і політичних доктрин, релігійних переконань, до діяльності в школі різних молодіжних громадських організацій; уникання екстремістських поглядів і поведінки в житті шкільного колективу, виховання розуміння, що будь-який політичний екстремізм є неприйнятним;

- *принцип поповнення соціального капіталу* - ґрунтується на засадах довіри й терпимості індивідів, їхній здатності спрямовувати свої дії на спільне благо;

- *принцип відкритості* - вироблення антидогматичного мислення, що полягає в здатності неупереджено сприймати будь-яку нову інформацію та з розумінням ставитись до різних поглядів і цінностей, що репрезентують різні світогляди й культури;

- *принцип поєднання локального і глобального* - взаємозв'язок родового та етнічного, національного й загальнонародського, індивідуального й суспільного;

- *принцип розвитку особистісних компетенцій* - формування знань, умінь, навичок, переконань, установок, мотивів, ціннісних орієнтацій та інших особистісних характеристик; розвиток критичного і творчого мислення особистості [3, с. 13].

Громадянські компетентності базуються на перелічених вище ціннісних орієнтирах, принципах верховенства права, і демократії, і надають можливість кожному брати активну участь у житті суспільства, ефективно діяти та відчувати власну приналежність до громади-суспільства-країни-спільноти [6, с. 4].

Для розуміння сутності громадянської компетентності важливими є такі моменти: це ключова компетентність, що характеризується спроможністю людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культуродоцільні види діяльності, ефективно розв'язуючи проблеми; в її основі лежать громадянські цінності, що уналежнюють ідеали, переконання та моральну позицію особистості; формування громадянської компетентності може здійснюватись виключно в спільній діяльності вчителя та учнів; компоненти громадянської компетентності тісно пов'язані між собою й формуються комплексно.

Щоб навчання громадянській освіті було ефективним, воно має задовольняти особистісні потреби учнів і студентів, мати для кожного з них сенс і значення. Для цього вчитель мусить розуміти інтереси учнів, постійно мотивувати їх, пов'язуючи навчання з реальним життям, знаходити на уроці місце для різноманітних думок і концепцій, диференціювати навчання залежно від складу класу і соціокультурного контексту регіону школи. Навчальний матеріал громадянської освіти має будуватись на реаліях і фатах українського суспільного життя, сучасних засадах розвитку громадянського суспільства і демократії в Україні [9, с. 9].

Опрацьовуючи з учнями зміст предмета, вчитель має взяти до уваги специфіку школи і конкретного класу, де він викладає, а також індивідуальні потреби і можливості учнів. Варто, наприклад, адаптувати до місцевих умов уроки про місцеве самоврядування з огляду на те, де знаходиться школа – в селі, маленькому містечку чи в районному/обласному центрі. Слід тримати в полі зору й специфіку класу – кількість учнів, переважні способи спілкування, рівень безпеки, можливості співпраці [9, с. 9].

Учитель має (в міру можливостей) підбирати індивідуальні завдання і корегувати очікувані результати для конкретних учнів на основі їхніх зацікавлень, інтелектуальних здатностей, враховуючи їхні емоційні проблеми, «сильні і слабкі сторони» в спілкуванні та ін.

Так, для формування в учнів громадянських демократичних цінностей у зміст освіти мають бути включені сюжети, що розкривають такі цінності (наприклад, у вигляді аналізу тексту Загальної декларації прав людини та розділу Конституції України), а відбір та структурування всього змісту уроків мають відбуватись із урахуванням психологічного механізму формування цінностей особистості (тобто учням треба надати факти про те, які були і є потреби, мотиви, інтереси людей, які створили ці документи і прагнуть втілити їх у життя, як ці документи змінили ставлення людства до світу і як вони діють в конкретному часі та просторі, в Україні зокрема).

Молоді люди не стануть відповідальними громадянами, опановуючи лише зміст громадянської освіти як предмета. Під час навчання учням має бути забезпечена можливість ухвалювати прості й складні рішення щодо ідей і ситуацій стосовно поваги людської гідності, забезпечення прав і свобод людини та суспільного блага. Вони мають отримати досвід обговорення і поведінки, що засновані на таких цінностях демократії як свобода слова, рівність можливостей, справедливість та різноманітність. Це означає, що учні мусять бути почуті та сприйняті серйозно. Лише постійне і вдумливе залучення учнів до дискусій із суперечливих чи уразливих питань при розгляді кількох точок зору уможливило практикування їхніх навичок критичного мислення. Слід відмовитись від того, щоб учні лишень читали тексти і відповідати на запитання з підручників – вони мають навчатися досліджувати, ставити питання, оцінювати інформаційні джерела тощо [9, с. 10].

Громадянська освіта є інтегрованою за своїм змістом, оскільки вона містить, крім суто політологічних, елементи правових, історичних та економічних знань, відомості з історії духовно-культурного життя українського суспільства, етики, естетики, загальної та соціальної психології, соціології, філософії та ін. Предмет побудовано з урахуванням можливості встановлення широких міжпредметних зв'язків із відповідними шкільними предметами та суспільним життям. Громадянська освіта також інтегрує загальнонавчання вміння і навички, ІКТ- навички, навички міжособистісного спілкування та ін. На початку кожного з уроків (кожної теми) опорні знання учнів щодо предмету дослідження на уроці мають бути актуалізовані за допомогою спеціальних методів (неструктурованого мозкового штурму, постановки проблеми, «кошика ідей», «кластера», таблиці «знаю, хочу дізнатись, дізнався» та ін.). Протягом уроку варто згадувати з учнями та корегувати наявні у них знання та уміння, надаючи їм громадянського звучання (наприклад нагадуючи, що уміння брати участь у дискусії, обговоренні є ключовим умінням громадянина демократичного суспільства). Міжпредметні та внутрішньопредметні зв'язки мають лягти в основу бінарних уроків, учнівських проєктів і досліджень [9, с. 9].

Цілі предмета спрямовані на підготовку молоді людини до життя і активної участі в житті громадянського суспільства та демократичної правової держави. Відтак замість переказування абстрактної «готової» інформації, відірваної від життя і суспільного досвіду школяра, постає потреба застосовувати методи навчання, які активізують його діяльність. Крім того, уроки з курсу мають надати учню основні громадянські вміння, навички і поведінкові моделі. Важливо, щоб учень не лише вмів перерахувати права людини і знав, у яких документах вони зафіксовані, а й міг розрізняти, поважати, реалізовувати й захищати їх в конкретних життєвих ситуаціях. Він має бути не лише обізнаним у повноваженнях органів влади та посадових осіб, правах громадян, законодавчій процедурі, діяльності судової й податкової систем нашої держави, а й бачити та усвідомлювати власне місце в цих процесах [9, с. 10].

А тому кожний урок з курсу має передбачати різні види пізнавальної, розумової та навчальної активності учнів. Насамперед ефективними будуть активні та інтерактивні методи, коли учні стають суб'єктами навчання – виконують творчі завдання, беруть участь в діалозі, ставлять запитання одне одному та вчителю. Застосування інтерактивних методів як-от мозковий штурм, дискусія, рольова гра, моделювання, аналіз кейсів (випадків, реальних ситуацій суспільного життя), взаємонавчання, робота в малих групах, драматизація, портфоліо тощо має поєднуватися з більш традиційними для нашої освіти активними методами навчання: індивідуальним і фронтальним опрацюванням текстів і візуальних джерел, виконанням письмових робіт, складанням таблиць та ін. [9, с. 10].

Переважна більшість питань, що обговорюються на уроках громадянської освіти, є дискусійними й не мають однозначних відповідей. Тож учні звертатимуться до вчителя як до арбітра за правильною відповіддю. Утім завданням педагога є привчати учнів до думки, що дискусійні питання – це привід для спільного обговорення в класі та для самостійного обмірковування вдома. Більшість запитань можна переадресувати тому, хто їх поставив (А ти як думаєш?), класу (А що думають інші?, Давайте порадимось...). Запитання – це можливість звернутися до джерела (Де про це можна прочитати?), до фахівця (У кого про це можна запитати?). У будь-якому випадку відповідь може бути відкладено на час після уроку, на наступний урок, на урок із відповідної теми. Як правило, громадянознавчі проблеми потребують серйозного дослідження конкретної ситуації, врахування багатьох інтересів і припускають варіативність відповідей [9, с. 10-11].

Висновки. Таким чином, аналіз пропонованої Міністерством освіти і науки програми нового курсу «Громадянська освіта» та значного попереднього досвіду теоретичних розвідок і практичних напрацювань у цьому напрямі дозволив схарактеризувати актуальні особливості навчання громадянству учнів старшої школи. Серед них, зокрема: необхідність використання вчителями попереднього досвіду навчання громадянської

освіти в Україні, але за умов його переосмислення у новій соціокультурній ситуації; потреба у запровадженні таких моделей і технологій навчання, які б дозволяли залучали учнів під час навчання до розв'язання конкретних актуальних проблем життя суспільства, громади, школи, одночасно забезпечуючи їх необхідними знаннями і практичними навичками; встановлення вчителем демократичної атмосфери навчання, поваги до думки й особистості кожного учня, його прав і гідності; необхідність для вчителя забезпечити й оцінити компетенційно орієнтовані, навичкові результати навчання, зокрема, розвиток емоційного інтелекту учнів, їхніх просоціальних навичок, навичок міжособистісної взаємодії й інформаційної грамотності та ін.

Узагальнення існуючих і нових підходів до навчання учнів громадянської освіти дозволило також визначити деякі загальні дидактичні принципи, що їх має дотримуватись вчитель цього курсу. Це:

- компетентнісна орієнтованість навчання;
- смислоутворюючий характер змісту навчання і пізнавальної діяльності учнів;
- орієнтація навчання на цінності демократії та прав і свобод людини, так само як і на національні цінності України та загальнолюдські;
- інтеграція змісту навчання і використання широких міжпредметних зв'язків;
- інтерактивна організація пізнавальної діяльності учнів, що поєднує індивідуальне, кооперативно-групове та колективне навчання.

Цілком очевидно, що подальші дослідження питання навчання громадянської освіти мають зосереджуватись на питаннях підготовки вчителів до нового стилю педагогічної діяльності. Також актуальними є підходи до відбору методів, форм і засобів навчання окремих тем курсу у контексті запропонованих положень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Боренько Я. Громадянська освіта в Україні (2017) // [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://rpr.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/171108_citizenship-education-Ukraine-ukr_YB.pdf
2. Громадянська освіта. Навчальна програма інтегрованого курсу для 10 класів загальноосвітніх навчальних закладів (2018). Mon.gov.ua. // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
3. Громадянська освіта: теорія і методика навчання. К.: Видавництво Етна-1, 2008. 174 с.
4. Ващенко Г. Г. Виховний ідеал / Григорій Ващенко. Полтава, 1994. С. 174-181.
5. <http://nus.org.ua/questions/kurs-gromadyanska-osvita-dlya-10-klasnykiv-shho-proponuye-programa/>
6. *Концепція розвитку громадянської освіти в Україні (нова редакція)*. (2018) // [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2018/01/KONTSEPTSIYA-ROZVYTKU-GROMADYANSKOYI-OSVITY-V-UKRAYINI.pdf>
7. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки / О. І. Пометун // Вісник програм шкільних обмінів. 2005. № 23. С. 18.
8. Пометун О. І. Формування громадянської компетентності старшокласників засобами різних предметів [Електронний ресурс] / О. І. Пометун. Режим доступу: www.civiced.org.ua.
9. Пометун О. І., Ремех Т. О. Практичний довідник учителя громадянської освіти: методичний посібник / О. Пометун, Т. Ремех. Київ, 2018. 96 с.
10. Рябов С. Громадянська освіта і її роль у демократизації українського суспільства .Директор школи. 1999. - № 45.
11. Сухомлинська О. Ідеї громадянськості і школа України .Шлях освіти. 1999. № 4.
12. Сухомлинский В. А. Рождение гражданина / Василий Сухомлинский. Москва: Молодая гвардия, 1971. 336 с.

УДК 34 (58)

Костюк Леся,
кандидат історичних наук, доцент
Тернопільський національний педагогічний університет
ім. В. Гнатюка
м. Тернопіль, Україна

ВИКОРИСТАННЯ ПРОЄКТНОЇ ТЕХНОЛОГІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ КУРСУ “НОВІТНЯ ІСТОРІЯ КРАЇН ЄВРОПИ ТА АМЕРИКИ (1918–1945 рр.)”

У статті автор намагається з'ясувати ефективність використання проєктної технології при вивченні курсу “Новітня історія країн Європи та Америки”.

Ключові слова: проєктна технологія, метод проєктів, етапи проєктної діяльності, інновація.